

Mátyás király hársfája

Szabó László Gyula

A cím, mintha mesét sejtetne. Nagy magyar királyunk tetteiről igen sok monda és mese szól. Mint ismeretes, 2018-ban van Mátyás király éve. 575 éve, 1443. február 23-án Kolozsváron született. Már 15 évesen Magyarország királya (1458-1490), majd Csehország királya és Ausztria hercege.

A gazdag történelmi adatok méltatják kivételes adottságait, amelyek neveltetése révén kibontakoztak. Elsajátította a latin, német és szláv nyelveket, széles körű műveltségre tett szert, emellett magas fokú katonai ismereteket is elsajátított. Udvarában neves itáliai művészek, építészek és tudósok által vált reneszánsz műveltségű uralkodóvá. Igazságérzete miatt később mondák, történetek tették még nevezetesebbé. A terjeszkedő török hódítás, a sokféle háború, belviszály viszonylag korán beteggé tették, s fiatalon, 47 éves korában, 1490. április 6-án Bécsben halt meg. (Ismeretes, hogy nagy humanista költőnk, Janus Pannonius pécsi püspök, Vitéz János esztergomi érsek unokaöccse, Mátyás király befolyásos tanácsadója volt, ami összeesküvésben való részvétele miatt nem sokáig tartott.)

Mi az az összekötő kapocs, ami indokolja a róla való megemlékezést a Gyógyszerészet hasábjain? Gyógyszerésztörténészek közleményeiből tudjuk, hogy történelmünk nagy alakjairól számos gyógyszerterát neveztek el; Mátyás királyról is, hogy csak a kecskeméti 'Mátyás Király' Gyógyszerterát említsük (1). Az akkori tudományok és művészetek (asztrológia, alkémia, költészet, építészet, szobrászat, festészet) kihatottak az orvoslásra is, a díszkertek növényeinek megismerése egybeforrt a kolostorkerti gyógynövények alkalmazásával. Mátyás király szemlélete meghatározó tényezőnek ítéltető a gyógyszerészet szempontjából is.

1906-ban készült fénykép a kecskeméti Mátyás király Gyógyszerterát officinájáról; előtérben a hartai patika kis táraasztala (forrás: Mészáros Ágnes, www.gyogyszeresztortenet.hu)

Reneszánsz kertek

Mátyás király humanista műveltségének köszönhetjük, hogy Magyarországon a kertkultúra soha addig el nem ért mértékben felvirágzott. A dísnövények művészi elrendezésű, ún. reneszánsz kertekben való megjelenése teret hódított és meghatározóvá vált az elkövetkezendő időkben.

Rapaics Raymund nagy magyar botanikusunk a magyar kertekről, gyümölcsökről és virágokról máig forrásértékű könyveket írt (2, 3). Ezekben kiemeli, hogy az első kertészeti leíróink, Antonio Bonfini, Aelius Lampridius Cervinus, Caspar Ursinus Velius, majd Taurinus István, később pedig Oláh Miklós püspök különösen nagyra értékelték olasz építészek (Leone Battista Alberti, Chimenti Camicia, Baccio Cellini) tevékenységét, akik Itáliából érkeztek és a királyi díszkerteket, azaz várkerteket az ő terveik alapján valósították meg.

A budai királyi kertek már a 14. században, Zsigmond idejében létesültek. Ezeket Mátyás tovább bővítette, majd más helyeken is újakat építtetett. Híres volt a nyéki, a tatai, a komáromi és a pozsonyi vadkert, az esztergomi prímási kert, a pécsi püspöki kert. Annyit tudunk, hogy a rózsa, majoránna, sáfrány (tavaszi *Crocusok*), szőlő, körte, alma, gránátalma, babér, ciprus, bukszus mellett a legkedveltebb ültetett növény a hársfa volt.

Oláh Miklós püspök, majd esztergomi érsek 1536-ban megjelent, Hungaria c. munkája szerint a visegrádi királyi várkertet Vitéz János, még érsekként alapította a 14. században. A kert fénykorát Károly Róbert és Nagy Lajos idejében, majd Mátyás uralkodása alatt érte el.

A királyi kertek elsősorban a felüdülést, pihenést szolgálták, de a gyümölcsök, ehető növények, gyógynövények bizonyára fogyasztásra kerültek. Ezekre csak következtetni lehet, mint ahogyan a középkori kolostorkertekben is így volt, kezdve Hildegard von Bingen-től a magyarországi kolostorokig.

Rapaics szerint Mátyás király kertje követte a reneszánsz kertekre jellemző felépítést. A xystus sétára, mozgásra, elmélkedésre alkalmas oszlopcsarnok volt. A körülötte elterülő tér kertészeti kiképzése, a virágos lugasok, függőkertek sok, illatozó, piros, sárga és fehér rózsával, majoránnával, liliommal, futó szőlővel hozzájárultak a kellemes közérzet kialakulásához. Erre pedig a harcban és belviszályokban megfáradt Mátyás királynak nagy szüksége volt. Nyáron a nagy meleget a kertben kiépített hűtőző helyiségek tették elviselhetővé. E pincyszerű helyiségeket *cryptoporticus*-nak nevezték. A kert központi helyén szép díszkút helyezkedett el (Mátyás királyi kútja). A kert szerves része volt a vadkert. Ez olyan gyümölcsöskert volt, ahol megfértek a vadak („vadvárról” nem áll rendelkezésre írásbeli forrás), de építettek benne madárházat és kisebb halastavat is. A hagyományos gyümölcsök mellett edényekben, cserepekben mediterrán növényeket is neveltek, pl.: narancs, citrom, babér, mirtusz, gránátalma, füge, datolyapálma, rozmarin. A leírások szerint az utak mentén bukszusok nőttek, ezen kívül szabályos fasorokban ültetett hársfák fokozták a kert hangulatát.

Oláh Miklós így jellemezte a visegrádi várkertet: „A kapun belépve szemünk elé azonnal nagy térség tárul, amelynek minden része zöld, a mezei virágoktól hímes. A függő kert közepén csörgőkút díszlik, veres márványból készült csodás művészettel. Tetején Cupido alakja ül márványtömlőn, amelyből vizet szorít ki, a víz nem éppen jó ízű, de hideg, a szomszéd hegy forrásából vezetik ide csatornákon. Kellemes zúgással hull alá csövecskéből egy márványtálba, onnan pedig egy kerek medencébe. A kútból Hollós Mátyás király parancsára, mikor ünnepet ült, mint az öregektől hallottam, többnyire bor folyt, hol fehér, hol meg piros, amelyet fent, a hegy tövében öntöttek a csatornába.”

Híres történészünk, Csánki Dezső megjegyzése különösen figyelemre méltó, miszerint a „visegrádi kertben hatalmas növésű hársfák” találhatók. Rapaics a teraszos építkezéssel kialakított függőkertekről így vélekedik: „Mátyás és visegrádi kertje a jelképe a várépítő magyar királyoknak és a középkori magyar várkerteknek.”

Örvendetes régészeti kutatások kezdődtek a közelmúltban a visegrádi királyi palota kertjének feltárásával (4). Palóczi Horváth András és munkatársai a törökidő óta beépítetlen gyümölcsöskertben végezték a rétegfeltárásokat. A középkori talajszintek száma megegyezett a palota fő építési korszakaival (Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás). A talajvíz révén a kutakba sodródott iszap analízise során 52 növényt tudtak azonosítani, ebből 11 gyümölcs volt: alma, körte, cseresznye, meggy, kajszi, őszibarack, szilva, dió, mogyoró, szőlő, sárgadinnye. Dísnövény-, fűszer- és gyógynövény-magvak is előkerültek. Antrakotómiai vizsgálatokkal Babos Károly (ELTE) és Rudner Zita Edina (ELTE és JPTE) kimutatták, hogy a kertben a szomszédos erdő fajai (kocsánytalan tölgy, gyertyán, bükk, lucfenyő, magas kőris, vadalma, mogyoró, kökény, szelídgesztenye, dió) is előfordultak. Emellett kislevelű hársak elszenesedett maradványait is megtalálták. Ezeket telepítettnek vélték, a palota díszkertjéhez tartoztak. A régészeti eredmények alapján megállapítható, hogy az 1470-es évek végén folyó Mátyás-kori felújítás meghagyta a gyümölcsöskerteket, a támfallal ellátott földteraszokat és a gótikus dísz- és ázott kutat.

Unikális és populáris hársak

A világon mindenhol nagy tisztelet övezi a famatuzsálemeket. Gyakran sok évszázados koruk, rendkívüli méretük miatt valóban csodálatra méltók! Sokszor mondák fűződnek hozzájuk, zarándoklatok, turistautak célpontjai.

Magyarországon is szokás, hogy történelmi nagyságokról nevezik el az öreg, évszázados fákat. Nálunk leggyakrabban a tölgy és a hárs kora haladja meg jóval a 100 évet. A hatalmas törzs és korona jellemzésére szolgál a törzskerület, a magasság, a koronaátmérő. Bőséges és pontos adatokat találunk az idős fákról Pósfai György biokémikus www.dendromania.hu beszámolóiban.

Mátyás királyról tölgyfákat is elneveztek. Például Sajógömör (Gemér) határában él az a 21 m magas, 680 cm kerületű *Quercus robur*, 'Mátyás király kapálós tölgyfája'. A monda szerint Mátyás király igazságot szolgáltatva itt kapáltatta meg a gömri urakat. A legnevezetesebb „Mátyás király fák” zömmel kocsányos tölgyek voltak. Már nem él a leghíresebb „Zselízi fakastély”, melyet a magyar természetvédelem úttörője, Kaán Károly javasolt védelemre; odvas belsejében akár 15 ember is elfér; továbbá a vadászat alkalmával Mátyásnak pihenést nyújtó tölgyfaóriások, vagy ezek helyén ültetett, még élő „tölgyfautódok”: Kismarosban, a Diósgyőr közeli Kék-mezőn, a Zemplén-hegységi Kékeden és Kishután, itt kocsánytalan tölgy (5).

A hársfa matuzsálemek közül a tájokológusok (6) Magyarország legnagyobb fájának tartják az ötvöskónyi kastélypark nagylevelű hársát. Ezt követi a szőkedencs-temetődombi és a felsőmocsoládi hárs. A Nagykanizsa közelében, Homokkomárom-Zsigárdmajorban található 800 éves fa a híres Zrínyi-hárs.

Mátyás király tiszteletére Mátyás király hársfájának nevezték el azt a hatalmas méretű *Tilia platyphyllost*, ami a szlovákiai Bajmóc csodaszép vára előtt él. A hagyomány szerint a fát még trencsényi Csák Máté ültette 1301-ben, az utolsó Árpád-házi király halála évében. Szlovákiában 1969-től védett természeti érték, törzskerülete 1100 cm, magassága 9 m, koronaátmérője 5 m, kora kb. 700 év (7).

A bajmóci várkastély, előtte Mátyás király kedvenc hársfája, a 700 éves *Tilia platyphyllos* (internetről)

Az eddigiekből is látszik, hogy Mátyás király kedvenc fája volt a hársfa. Nemcsak róla vagy tetteivel kapcsolatosan neveztek el idős hársfákat, hanem olyanokat is, amelyek alatt megpihenhetett vagy szívesen tartózkodott. A feljegyzések szerint a király Bajmócon tartózkodva a követeket is a ma élő fa árnyékában fogadta. Arról nincs tudomásunk, hogy fogyasztott-e hársfateát, de a fa virágzása idején biztosan érezte a hársvirág kellemes illatát. Ez az illat mai farmakognóziai-fitokémiai ismereteink szerint a hársfára nézve sajátos. A virág kevés (0,02-0,1 %), de annál kellemesebb illatú illóolajat tartalmaz. Fontos illatszer-alapanyag. A *Tilia cordata* illóolaj-összetevői csökkenő sorrendben: eukaliptol, linalool, kamfén, karvon, geraniol, timol, karvakrol, benzilalkohol, 2-fenil-etanol, anetol, 2-fenil-acetát, 2-fenil-etilbenzoát (8). A fajokra és fajtákra jellemző illóolaj-összetétel megállapítása ígéretes kutatási téma.

A kellemes, méheket csalogató hársillat hozzátartozik a ma közismert és gyógyszerkönyvekben is hivatalos *Tiliae flos* érzékszervi sajátosságaihoz. Nem célokom a népszerű drog farmakognóziai értékelése, de azt érdemesnek tartom megemlíteni, hogy a drogot szolgáltató két legfontosabb faj, a kislevelű és a nagylevelű hárs. Feltételezhető, hogy Mátyás király idejében sem volt különösen fontos kérdés, hogy melyik hársat részesítsék előnyben. A várkertben lehet, hogy kislevelű hársat ültettek, de természetes növénytársulásokban vagy telepítve mindkét fa akkor is előfordult, mivel honosak. Hibridjük (a szintén drogot szolgáltató *Tilia x vulgaris* vagy *T. x europaea*) is előfordulhatott, csak adatunk nincs rá.

Külön ki kell emelni, hogy az európai és magyar gyógyszerkönyvben ugyan nem hivatalos az ezüsthárs (*T. argentea* vagy *T. tomentosa*), mégis gyűjthető és keresett, exportálható drogot szolgáltató. Az esetlegesen allergiát okozó csillagszőre miatt a *Tiliae flos* nem szennyezheti. A nemzetségben egyébként gyakori a hibridizáció, a keverékfajok meghatározása nem könnyű. A parkokban és fasorokban sokféle *Tilia*-fajt és -hibridet ültetnek, növelve a dendrológiai változatosságot, nem utolsósorban a méhlegelő-kínálatot. A faj és fajtaválaszték bőséges (9), csak felsorolva: *T. americana* (fajták: Nova, Redmond), *T. cordata* (fajták: Greenspire, Rancho, Rathaus, Savaria), *T. x euchlora*, *T. x vulgaris* v. *europaea* (fajta: Pallida), *T. henryana*, *T. mongolica*, *T. petiolaris*, *T. platyphyllos* (fajták: Ági, Fastigiata, Laciniata, Örebro, Rubra, Szent István), *T. tomentosa* v. *argentea* (fajták: Bori, Bozsok, f. *rhodopetala*, Szeleste, Teri, Wagner János, Wandell, Zentai ezüst). A vácrátóti botanikus kertben termesztésbe vett távol-keleti fajok (*T. insularis*, *T. kiusiana*, *T. mandsurica*, *T. oliveri*) közül ígéretesnek bizonyult a *T. insularis* (10).

Nem állíthatjuk, hogy kellő mértékben ismerjük a fajok és fajták sajátos hatóanyag-összetételét („infraspecifikus kemotaxonómiai karakterét”). A hárs tehát korunkban – sokféleségében – terjed, közkedvelt. Mátyás király már életében felismerte környezetszépítő értékeit, mi pedig kíváncsian keressük az igazságot: vajon ígérnek-e számunkra gyógyászati újdonságot a terjedő és telepíthető hársfajok és -fajták, vagy elegendő, ha a hivatalosan elismert három faj természetével biztosítjuk a drogszükségletet. Az idős hársfáink, hársfasoraink ugyanis egyre inkább védelemre szorulnak. Nem virágdrog gyűjtésre valók, hanem közrejátszanak a tiszta és jó levegő biztosításában, ahogyan nagy királyunk is felismerte.

IRODALOM

1. Mészáros Á. 2015. A kecskeméti Orvos- és Gyógyszerésztörténeti Múzeum (2015.01.31) www.gyogyszeresztortenet.hu
2. Rapaics R. 1932. A magyarság virágai – a virágkultusz története. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest
3. Rapaics R. 1940. Magyar kertek – a kertművészet Magyarországon. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
4. Pálóczi Horváth A. 2012. A visegrádi királyi palota kora reneszánsz kertje – régészeti és környezettörténeti kutatások eredményei. Archeologia – Altum Castrum Online, Mátyás király Múzeum, Visegrád
5. Katona Cs. 2010. Mátyás király fája. Erdészeti Lapok, CXLV. évf. 4. szám, 129-131.
6. Takács M., Malatinszky Á. 2009. Az európai hárs-kultusz áttekintése és a Dunántúl legnagyobb hársfái. Tájökológiai Lapok 7/2: 457-464.
7. X. Enviroportal: Catalogue of protected trees. (www.enviroportal.sk/en/catalogue-of-protected-trees, elérés: 2018-02-06)
8. Roth, L., Kormann, K. 1997. Duftpflanzen – Pflanzendüfte. Ecomed. Verlagsges. AG und Co., KG, Landsberg
9. Schmidt G., Tóth I. 2006. Kertészeti dendrológia. Mezőgazda Kiadó, Budapest
10. Józsa M., Kósa G. 2011. Magyar Mezőgazdaság online, 2011.07.06.

SZABÓ, L. GY.: *Lime tree of King Matthias*

2018 is the year of Matthias Corvinus in Hungary. Matthias Corvinus was King of Hungary from 1458 to 1490 until his death. He had a pioneering role in the establishment of the Hungarian Renaissance Royal Gardens. Even today, there are very old lime trees bearing the name of King Matthias.